

Krystyna Duraj-Nowakowa

KSZTAŁTOWANIE
PROFESJONALNEJ
GOTOWOŚCI
PEDAGOGÓW

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”
Wydawnictwo WAM
Kraków 2011

Wprowadzenie

Znaczenie problemu kształtowania profesjonalnej gotowości pedagogów

W warunkach kryzysu społeczno-ekonomicznego szczególnie znaczenia nabiera efektywna działalność nauczycieli w przygotowaniu młodzieży do życia i pracy. Najpierw jednak przygotowanie kandydatów na nauczycieli w szkołach wyższych powinno posłużyć ich późniejszej działalności pedagogicznej. Tymczasem oceny owego przygotowania formułowane są powszechnie jako „niewystarczające”, „powierzchowne”, „sformalizowane” itp. Ponadto w trudnych sytuacjach społecznych i pedagogicznych tracimy z oczu istotny problem jakości przygotowania wysokokwalifikowanych kadr do zawodu nauczycielskiego. Dlatego naukowe poznawanie osobowości i działalności pedagogicznej studenta-kandydata na nauczyciela oraz opracowywanie na tej podstawie systemu kształtowania jego profesjonalnej gotowości są w obecnych warunkach szczególnie aktualne zarówno dla nauki, jak i praktyki pedagogicznej.

Powstało już wiele prac monograficznych z pedeutologii, stale też rozszerza się krąg badaczy problematyki z owej dyscypliny. Mimo to przedwczesne byłoby stwierdzenie, iż w ostatnich latach zaznaczył się wystarczająco wyraźny postęp w opracowywaniu teorii przygotowania pedagogicznego, szczególnie w poznawaniu prawidłowości profesjonalnego kształcenia i wychowania przyszłych nauczycieli. Obserwowane ożywienie badań z zakresu pedeutologii nie odpowiada jeszcze w pełni ani wymogom nauk pedagogicznych ani potrzebom społecznym. Dostrzec bowiem można wyraźną lukę w stawianiu i rozwiązywaniu problemów kształtowania profesjonalnej osobowości studentów w procesach

rozwoju osoby przyszłego nauczyciela przez wykorzystanie najnowszej wiedzy psychologicznej i socjologicznej.

Okazuje się, że na drodze do konstruowania naukowej teorii kształcenia pedagogicznego trzeba rozwiązać jeszcze wiele istotnych problemów, wśród których – jak sądzę – interesujące nas zagadnienie zajmuje jedną z ważniejszych pozycji. Tymczasem metodyka kształtowania profesjonalnej gotowości przyszłego nauczyciela w szkole wyższej nie została dotąd pedagogicznie zastosowana, choć potrzeby w tym zakresie są coraz wyraźniejsze.

Geneza i lokalizacja problemu gotowości

Najpierw zauważyć trzeba podobieństwa i różnice znaczeniowe tych pojęć kluczowych: zawód i profesja, zgodnie ze współczesnym ich traktowaniem przez fachowców. Krótko wskażemy nie tylko na ich bliskoźnaczość, ale i konteksty użycia tego drugiego w odniesieniu do zawodów wymagających wykształcenia wyższego. Ustalono, iż w takim przypadku zasadne jest stosowanie terminu profesja dla podkreślenia szczególnych wymagań wobec jej adeptów i specyficznie wysokiego – najlepiej wyższego magisterskiego oraz rozległego przygotowania zarazem ogólnokształcącego, kierunkowego i specjalistycznego (J.M. Barbier)¹.

Już od połowy XIX w. gotowość psychiczna była przedmiotem specjalnych badań naukowych, chociaż autorów interesowała ona w różnym stopniu². Intensyfikacja poszukiwań rozwiązania tego problemu nastąpiła w latach czterdziestych minionego stulecia na zachodzie Europy i w USA. Różne aspekty gotowości człowieka do całokształtu jego działalności życiowej – a profesjonalnej w szczególności – stanowiły też przedmiot wieloletnich badań, poczynając od lat pięćdziesiątych, głównie w kilku krajach – np. w Bułgarii, Czechosłowacji, w obu państwach niemieckich, Polsce, na Węgrzech, szczególnie zaś w dawnym ZSRR.

¹ Por. E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna – podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2006.

² Szerzej na temat teoretycznych i metodologicznych przesłanek poznawania problemu gotowości zawodowej por.: K. Duraj-Nowakowa, *Gotowość zawodowa nauczycieli*, Kraków 1986.

Poznanie i analiza dostępnych źródeł literaturowych skłaniały do stwierdzenia, iż w systemie przygotowywania do funkcji nauczyciela zadanie kształtowania gotowości profesjonalnej w literaturze z pedagogiki szkoły wyższej nadal nie jest należycie doceniane. We współczesnych podręcznikach pedagogiki i psychologii nie spotyka się pojęcia gotowości uczniów do pracy, nie wspomina się także o gotowości profesjonalnej studentów. Do tej pory nie uwzględnia się opracowania aspektów teoretycznych i metodycznych kierowania procesem kształtowania gotowości przyszłych nauczycieli. Nie gromadzi się aktualnych, wystarczających, a nieodzownych materiałów empirycznych do scharakteryzowania procesu rozwijania gotowości studentów na różnych etapach przygotowania w szkole wyższej. Wynika to także z niedostatecznego korzystania ze współczesnych tendencji i kierunków/strategii znanych w metodologii badań pedagogicznych, procedur, czyli taktyk/zamysłów badawczych oraz konkretnych metod, technik i narzędzi poznania problematyki.

Można też stwierdzić, że przegląd literatury w pełni uzasadnia potrzebę nowszego opracowania problemu niniejszej monografii, której pierwsze wydanie ukazało się w uczelnianym wydawnictwie w bardzo niskim nakładzie tylko 200 egzemplarzy³. Winna jestem wyjaśnienie, dlaczego ośmielam się zachęcać do powrotu do krócej tu zreferowanych wyników poznania literatury i badań empirycznych sprzed 20 lat. Otóż wydaje mi się, że rezultaty tych prac zasługują na zwięzłe powtórzenie i przypomnienie, ponieważ mimo upływu tylu lat nadal borykamy się z niedostatkami przygotowania do prac pedagogicznych naszych studentów. Przy czym studenci za te niedostatki obwiniają często głównie nas, nauczycieli akademickich. Nauczyciele akademicy zaś obwiniają studentów. Tą książką pragnę zaznaczyć, iż deficyty wykazujemy i my, i studenci, i okoliczności, w których przychodzi nam działać. Dlatego powtórne zwrócenie uwagi na zjawiska i stany, procesy i zdarzenia oraz cechy osób w tych działaniach może wzmóc nasze refleksje, pobudzić motywacje i zachęcić do aktywności, które bardziej mogłyby sprzyjać zbudowaniu naszej gotowości profesjonalnej na wyższym poziomie i w szerszym zakresie i to w odpowiedzi na aktualne wyzwania społeczno-pedagogiczne.

³ Por. K. Duraj-Nowakowa, *Kształtowanie gotowości zawodowej studentów*, Kraków 1989.

Trudności terminologiczne wokół gotowości

Pojęcie gotowości zawodowej dopiero od względnie niedawna zostało zaadaptowane przez psychologię pracy. Natomiast w pedagogice, w pedeutologii jest to jeszcze termin prawie obcy, nowy. Chcąc go skuteczniej przenieść do słownika pedeutologii, starano się zdefiniować pojęcie niejako od nowa, aby jego konotacja nie budziła wątpliwości. Pojęcie „gotowość profesjonalna” pochodzi od znanej wcześniej w psychologii pracy, sportu, lotnictwa, kosmonautyki i pedagogice przedszkolnej „gotowości psychicznej”. Trzeba jednak pamiętać o konieczności zachowania dystansu wobec konotacji pojęć. Kiedy zadajemy sobie ogólne pytanie: jak rozumiemy słowo „znaczyć”, spostrzegamy, że chodzi o odnalezienie w innym porządku formalnym równoważnika w odniesieniu do tego, co staramy się sprecyzować. Ewidentnego przykładu tego rodzaju „koła” dostarcza słownik. Znaczenie słowa podaje się nam za pomocą innych słów, a ponadto odsyła do słów jeszcze innych. I tak, niezależnie od tego jak bardzo pragnęlibyśmy uniknąć błędnego koła, leksykografowie (nawet? – przyp. K.D.-N.) stwierdzają, iż posuwając się naprzód, powracamy do słów, które pragnęlibyśmy zdefiniować na początku. Sądzimy, że dotarliśmy do sensu pojęcia, kiedy znajdujemy dlań wiele równoważności znaczeń w różnych dziedzinach. W ostatecznej bowiem analizie znaczenie wynika z założenia i uwzględnienia wszystkich owych równoważności w komponentach definicji.

Konotowanie pojęć stanowi więc tylko kolejną próbę przybliżenia się do istoty sensu zjawiska na danym gruncie, choć pożądanym jest, by odbywało się to na materiale kilku dyscyplin nauki, interdyscyplinarnie a nawet transdyscyplinarnie. Tym kwestiom bliższych wyjaśnień trudności terminologicznych poświęcimy więcej uwagi w rozdziale 1. niniejszego opracowania.

Rodzaje materiałów i założenia badań

Źródła naukowe dla naszych badań stanowiły celowo wybrane opracowania filozoficzne, socjologiczne i psychologiczne, ale przede wszystkim pedagogiczne i pedeutologiczne autorów

polskich, a także odpowiednio dobrane opracowania specjalistów obcych⁴. Ponadto wykorzystano nie tylko postępowe doświadczenia pedagogiczne specjalistów, ale i doświadczenie osobiste z pracy naukowej, dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej oraz materiały z celowo przeprowadzonych badań własnych.

Zaś w celu określenia teoretycznych przesłanek badań własnych dokonano przeglądu i omówień psychologicznych teorii zachowania się, osobowości człowieka i przedstawiono rezultaty tych studiów. Studia nad literaturą rozpoczęto od badania genezy problemu gotowości profesjonalnej i określenia jego lokalizacji w naukach psychologicznych i pedagogicznych, a następnie sprecyzowano założenia ontologiczno-metodologiczne pedagogiki, pedeutologii oraz konceptualizację badań takiej gotowości. Uwagę skoncentrowano na wielostronnej koncepcji gotowości jako **stanu psychicznego przygotowania**, na gotowości nie tylko jako **wyniku nastawień psychicznych**, na gotowości rozumianej jako **proces**, lecz także jako **efekt przygotowywania** i na gotowości jako **konglomeracie/agregacie komponentów pełnych postawy wobec pracy**, a także – na gotowości jako **syndromie zintegrowanych cech osobowości**. Przy czym interesuje nas gotowość będąca rezultatem jednocześnie przygotowania i orientacji, czyli ukierunkowania profesjonalnego. Ponieważ koncentrujemy się na tzw. pełnych postawach profesjonalnych, z równą siłą

⁴ Dyskutowaliśmy też z grupką osób, które zgodziły się aktualnie wystąpić jako opiniodawcy (z trzech grup: studentów, czynnych zawodowo nauczycieli i nauczycieli akademickich dwu uniwersytetów), czy nie bardziej ułatwi odbiór, zachęci do lektury forma tekstu bez szczególnie obfitego aparatu przypisów. Sugestie zmierzały do zachęcenia do niełatwej decyzji przygotowania tekstu nie tylko w naukowej postaci, co popularnonaukowego skryptu, materiałów pomocniczych jako swoistego poradnika dla kandydatów na pedagogów. Argument kojący brzmiał zgodnie, iż zainteresowani odsyłaczami zaopatrzonymi w źródła specjalistyczne w przypisach mogą sięgnąć do pierwodruku książki (dostępnej w sieci bibliotek, nie tylko z wykazu posiadających tzw. egzemplarze obowiązkowe, ale i liczne inne z wymiany międzyuczelnianej i międzybibliotecznej). Przysłałam na sugestie i zachęty potencjalnych odbiorców tym bardziej, że i tak ów pierwodruk z 1989 r. książki (ss. 257) poprzedziłam monografią z 1986 r., którą przeznaczyłam na scharakteryzowanie wyłącznie stanu wiedzy o problemie i już to samo zajęło podobną objętość książki (ss. 214). Na podstawie zaś tej pierwszej starałam się drogą selekcji celowej wybrać źródło literaturowe najważniejsze. W tej trzeciej publikacji mogę więc darować sobie przywoływanie fragmentów piśmiennictwa tam obficie cytowanego i/lub streszczanego: w I monografii wykaz s. 198–204, tj. 144 pozycje, zaś w II – s. 241–247, tj. 124 pozycje literaturowe.

podkreślamy znaczenie tak składników poznawczych, jak emocjonalno-motywacyjnych i sprawczych. W naszych badaniach akcentuje się profesjonalnie znaczące cechy osobowości, strukturę czynności w działalności, co pozwala na utrzymanie w polu widzenia perspektyw dalszego doskonalenia zawodowego oraz umożliwia rozumienie gotowości w aspekcie procesualnym.

Wydawałoby się, iż samo zjawisko jest proste i zrozumiałe. Tymczasem istota i treści stanu gotowości profesjonalnej, a tym bardziej mechanizmy jej wyzwalania, pobudzania, kształtowania i rozwoju są niezwykle skomplikowane. Dlatego wokół problemu kształtowania gotowości pozostawało/pozostaje(?) wciąż jeszcze wiele niewyjaśnionych zagadnień.

Studia nad literaturą metodologiczną przedmiotu i podmiotu badań pozwoliły sformułować kilka założeń wyjściowych. W wyniku wcześniejszych studiów nad literaturą specjalistyczną gotowość profesjonalną analizujemy i interpretujemy jako kategorię teorii zachowania się, jako kategorię teorii osobowości/cech i postaw, jako kategorię teorii przygotowania pedagogicznego nauczycieli do ról profesjonalnych i jako kategorię rodzącej się teorii profesjonalnej gotowości nauczyciela. Z tak nazwanych paradygmatów i teorii wywodzą się tezy dla naszych badań.

Problematyka, cele i zadania badawcze

W zarysowanych kontekstach problem naszych badań sformułowano w postaci pytania, jakimi metodami można kształtować profesjonalną gotowość studentów – przyszłych pedagogów i nauczycieli. Próby rozwiązania i opisu tak postawionego problemu stanowiły nadrzędny cel naszych badań i niniejszego opracowania.

Badania monograficzne mają to do siebie, że wybrany problem traktują w sposób uprzywilejowany, aczkolwiek autorzy są świadomi jego „wyrwania” z szerokiego kontekstu i sztucznego wyodrębnienia zjawiska z sieci wielorakich uwikłań. Nie jest to zastrzeżenie odległe od problemu niniejszych rozważań. Jednak jego uświadomienie – autorce i Czytelnikowi – stwarza warunki do zachowania właściwych proporcji i ustrzeżenia się od zarzutu, iż sprowadzamy wszystkie zagadnienia do aspektu pedeutologicznego gotowości, albowiem w rozprawie odwołu-

jemy się jednak do uzasadnień szerszych, filozoficzno-metodologicznych, socjologicznych i psychologicznych.

Problem: „Jakimi metodami kształtować gotowość profesjonalną studentów – przyszłych nauczycieli?” nie jest pseudo-problemem, skoro w świetle dotychczasowych opracowań nie umieliśmy dać nań wystarczającej odpowiedzi. Autorka nie dopuszcza się tu ani personifikacji, ani nawet pozornej hipostazy gotowości, tzn. ani nie uosabia gotowości, ani nie przypisuje jej realnego istnienia, albowiem uznaje gotowość profesjonalną za taki abstrakt, jak stany, cechy, stosunki, niektóre zdarzenia nieobserwowalne itp., więc nie próbuje gotowości upodmiotowić. Dość powiedzieć tymczasem, że interpretuje gotowość profesjonalną jako zjawisko ważne dla jakości procesu przygotowywania kadr systemu edukacji, jako rdzeń tego procesu, gdyż akcentuje tu znaczące pierwiastki pedagogiczne. I te psychologiczne, socjologiczne, które umykają z pola widzenia praktyków i autorów prac pedeutologicznych, np. planowanie i odpowiedzialne (np. moralnie) realizowanie procesu kształtowania gotowości.

Zadania badawcze sprecyzowano we własnym zamyśle następująco:

1. Zanalizować i zinterpretować zebrane materiały z literatury specjalistycznej na temat stanu wiedzy o procesie kształtowania profesjonalnej gotowości studentów.

2. Sprecyzować przesłanki metodologiczne badań nad metodyką kształtowania gotowości studentów.

3. Zbadać współzależność efektywności działalności pedagogicznej oraz stopnia profesjonalnej gotowości studentów i nauczycieli.

4. Zanalizować proces kształtowania i samokształtowania w szkole wyższej gotowości studentów.

5. Podjąć próbę wyprowadzenia uogólnień i konkluzji oraz postulatów w toku dyskusji nad wynikami studiów literaturowych i badań własnych.

U podstaw badań leżało przypuszczenie, zgodnie z którym wysoką jakość ukształtowania gotowości studentów do działalności pedagogicznej zapewni być może specjalnie do zwyfikowania hipotezy opracowany model systemu planowania i realizowania metodyki profesjonalnego kształcenia przyszłych nauczycieli w warunkach szkoły wyższej przez nauczycieli akademickich i w wyniku aktywności własnej samych studentów.

Czytelnikom niniejszego tekstu jesteśmy winni wyjaśnienie, iż z uwagi na pragnienie lapidarnego sformułowania tytułu pracy ograniczyliśmy się do „kształtowania profesjonalnej gotowości pedagogów”, co może niesłusznie wzbudzać wątpliwość, iż pedagoga traktujemy tylko przedmiotowo. W rzeczy samej w rozprawie rozpatrujemy gotowość profesjonalną pedagoga również – a może nawet przede wszystkim – podmiotowo. Dlatego pełny temat pracy mógłby brzmieć „Kształtowanie przez aktywność własną i kształtowanie pod wpływem oddziaływań tzw. zewnętrznych profesjonalnej gotowości studentów i młodych (do trzech lat stażu) nauczycieli⁵”.

Wyjaśnienia wymaga także skrócenie w tytule nazwy podmiotów naszego rozpoznania do terminu „pedagogów”, mimo że w istocie interesują nas osoby studentów jako adeptów profesji, które w Polsce występują pod nazwami kilkoma: 1) nauczycieli (najszerszy zakres), 2) wychowawców (węższy zakres znaczeniowy) parających się w tym ścisłym znaczeniu stosowaniem teorii wychowania, np. w domach dziecka, w klasie szkolnej, opiekunów, np. w pogotowiu opiekuńczym i 3) pedagogów (szeroki zakres znaczeniowy, co gorsza – pojęcie nawet utożsamiane zakresami z terminem „nauczyciel”). Dlatego trzeba tu zaznaczyć, iż tylko dla lapidarności formy tytułu książki wybrany został ten ostatni termin pedagoga. Jednak w rzeczy samej podmiotami poznania uczyniono zarówno nauczycieli (różnych czterech specjalności), jak i pedagogów (jednej specjalności). Zajmujemy się więc przyszłymi nauczycielami z pięciu kierunków studiów: filologii polskiej, filologii germańskiej, fizyki i biologii oraz pedagogiki przedszkolnej, i ich absolwentami.

Koncepcja badań uwarunkowała następującą strukturę i zakres pracy: wprowadzenie, nietypowo aż cztery (a nie tylko tradycyjnie trzy) rozdziały, zakończenie, wykaz opisów bibliograficznych. Pierwszy rozdział stanowi problemowy przegląd literatury, który stał się podstawą sformułowania tez do dalszych prac koncepcyjnych, badawczych i opisowych. Rozdział drugi zawiera przesłanki metodologiczne badań. W trzecim rozdziale zamieszczono analizy: 1) badań stanu ukształtowania

⁵ K. Duraj-Nowakowa, *Kształtowanie gotowości zawodowej jako dominująca tendencja kształcenia kandydatów na nauczycieli w Polsce*. Opracowanie w ramach tematu resortowego nr III.A.11. Maszynopis raportu kilkunastostronicowego w archiwum autorki i koordynatora (KRN ZNP), Kraków 1988.

gotowości zawodowej badanych oraz 2) prób zastosowania naszej koncepcji kształtowania gotowości studentów. Natomiast w rozdziale czwartym przedstawiamy metodykę kształtowania gotowości profesjonalnej przyszłych nauczycieli. W zakończeniu rozprawy próbujemy uogólnić rezultaty badań, podsumować wyniki, wyprowadzić wnioski o charakterze teoretycznym i warsztatowym oraz sformułować rekomendacje praktyczne. Wskazujemy te – prawdopodobnie – nowe wartości, które wnosi monografia w porównaniu do innych opracowań zagadnień pokrewnych z opisanymi tutaj. Ponadto formułujemy nierozwiązane jeszcze zagadnienia i perspektywy ich dalszych badań.

Gdy przyszło dopracowywać onegdajszy tekst pierwszego wydania książki, praca nad jego ponowną redakcją kolejny raz pobudziła do podkreślenia niezwykłych przedziałów czasu przeznaczonych na tamte badania, ogromnych nakładów czasu i trudów, cierpliwości i wytrwałości (być może te zwierzenia przysłużą się komuś spośród odbiorców niniejszej książki).

Dlatego szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do JM Rektora naszej Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej IGNA-TIANUM, Czcigodnego ks. prof. zw. dra hab. Ludwika Grzebienia, którego inicjatywa i wsparcie zmotywowały mnie do starań o rewizję tekstu i przygotowanie jego nowszej wersji. Reedycji nie którejkolwiek, lecz właśnie tej pedeutologicznej monografii, której czytelnicy i recenzenci wydawniczy, nauczyciele akademiccy, pedagogzy i studenci przekonywali wielokrotnie o potrzebie jej wznowienia. Pozostaję z nadzieją, iż nie tylko znajdzie ona nowych czytelników, ale i pobudzi do osobistych refleksji oraz własnych starań o kształtowanie gotowości prozawodowej/proprofesjonalnej pedagogów. Może zmobilizuje do opracowań innych kwestii bliskich naszemu tematowi. Może idee zawarte w tej książce zachęcą do myślenia nad efektywnością działalności zawodowej i wywołają refleksje o sposobach kształtowania gotowości zawodowej. Istnieją sytuacje, w których wszelkie „przepowiednie” i „recepty” są nie na miejscu, w których się wahamy lub milkniemy, gdyż brak nam dystansu emocjonalnego, temporalnego. Przeto ceniąc sobie rozmaite formy działań, docenimy też konstruktywne działanie refleksji i obserwacji, powściągliwości i rezerwy w oczekiwaniu na dalsze dyskusje nad problemami przygotowywania kandydatów na nauczycieli/pedagogów.

Adresatami rozprawy mogą być też funkcyjni nauczyciele, np. dyrektorzy szkół oraz innych placówek i pracownicy doradztwa i nadzoru pedagogicznego w systemie oświaty oraz pracownicy naukowo-dydaktyczni szkół wyższych kształcących nauczycieli. Jednak przede wszystkim książkę tę adresuję do studentów, kandydatów do profesji pedagogicznych a może i innych kierunków oraz specjalności nauczycielskich.